

Mariusz Kowalski

Ludność polska w wieloetnicznych regionach Litwy, Łotwy i Białorusi

Studia z Geografii Politycznej i Historycznej 2, 205-237

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mariusz Kowalski

Ludność polska w wieloetnicznych regionach Litwy, Łotwy i Białorusi

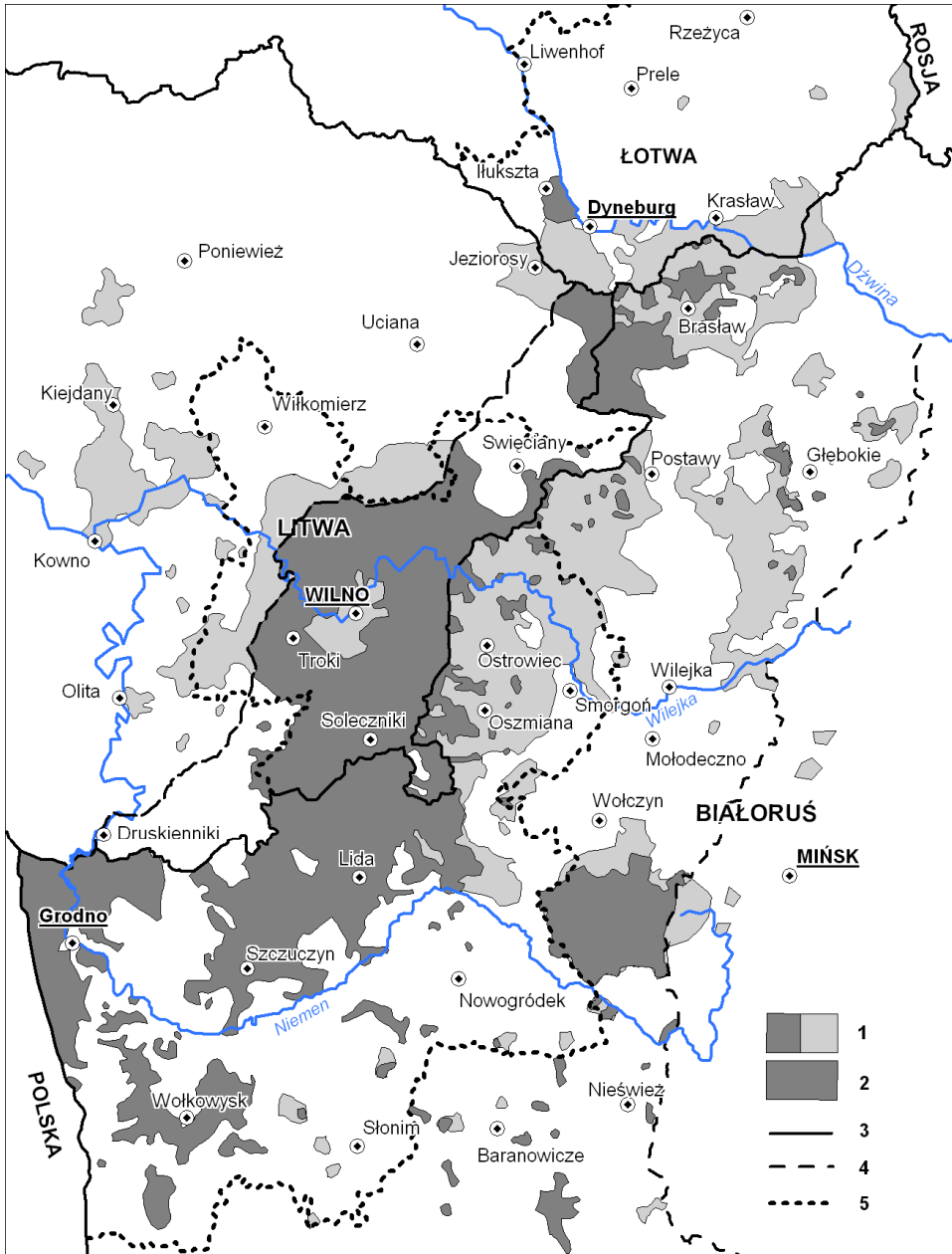
Pomimo podobnych uwarunkowań historycznych mniejszość polska, zamieszkująca tereny dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego i Inflant Polskich, w zależności od miejsca zamieszkania (Litwa, Łotwa, Białoruś) znajduje się w odmiennej sytuacji społeczno-gospodarczej i polityczno-ustrojowej. Odciska się to na relacjach mniejszości polskiej z innymi grupami etnicznymi oraz władzami państwowymi. Analiza sytuacji sugeruje, iż pod wieloma względami najlepsze warunki dla pielęgnowania swojej odrębności (pomimo niewielkiej liczebności) ma mniejszość polska na Łotwie. Na przeciwległym krańcu, choć najliczniejsza, znajduje się mniejszość polska na Białorusi.

Słowa kluczowe: Wileńszczyzna, Łatgalia, Grodzieńszczyzna, mniejszość polska, regiony wieloetniczne, stosunki narodowościowe.

1. Wprowadzenie

Artykuł przygotowano w ramach projektu naukowego nt. *Mniejszość polska w krajobrazie społeczno-politycznym Białorusi, Litwy i Łotwy*, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (nr 2011/01/B/HS4/05903). Na jego potrzeby przeanalizowano sytuację w trzech regionach zróżnicowanych etnicznie, posiadających znaczny udział mieszkańców narodowości polskiej: okręg wileński na Litwie, łatgalski region planistyczny na Łotwie i obwód grodzieński na Białorusi (ryc. 1). Celem badania było określenie miejsca ludności polskiej w krajobrazie społeczno-politycznym wybranych regionów, mając na myśli zarówno jej potencjał demograficzny i przestrzenne rozmieszczenie, jak i znaczenie i rolę w życiu społeczno-politycznym badanego regionu.

Badane obszary należą obecnie do różnych organizmów państwowych, lecz w przeszłości znajdowały się w podobnych uwarunkowaniach politycznych i kulturowych. Od wielu wieków przebiegała tędy granica pomiędzy chrześcijaństwem zachodnim i wschodnim, a jeszcze dłużej granica pomiędzy ludami bałtyckimi a Słowianami wschodnimi. Przez trzy i pół stulecia (1569–1917) wszystkie omawiane regiony znajdowały się w tych samych organizmach państwowych, najpierw (do 1772/1795) w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a później w Cesarstwie Rosyjskim.

1 – dominacja ludności polskiej ok. 1920 r.; 2 – dominacja ludności polskiej ok. 2000 r.;
3 – granice współczesne; 4 – granice z lat 1921–1939; 5 – granice badanych regionów
(okręg wileński, łatgalski region planistyczny, obwód grodzieński)

Ryc. 1. Polski obszar etniczny na Litwie, Łotwie i Białorusi

Źródło: opracowanie własne

W wyniku przemian politycznych, będących rezultatem pierwszej wojny światowej i rewolucji bolszewickiej, regiony stały się częściami nowo powstałych państw narodowych. Większa część regionu wileńskiego oraz region grodzieński stały się częścią państwa polskiego. Mniejsza, zachodnia, część regionu wileńskiego weszła w skład Republiki Litewskiej, a Łatgalia stała się częścią republiki łotewskiej. Ukształtowany w ten sposób porządek polityczny przetrwał jedynie dwa dziesięciolecia, druga wojna światowa przyniosła kolejne zmiany. Obszar dzisiejszego okręgu wileńskiego wszedł w całości w skład Litwy, natomiast region grodzieński został przyłączony do Białorusi. Ustanowione ostatecznie w 1945 r. granice przetrwały do dzisiaj. Początkowo Białoruś, Litwa i Łotwa były republikami Związku Radzieckiego. W wyniku upadku tego państwa uzyskały niepodległość, a następnie przystąpiły dobrowolnie do większych struktur polityczno-państwowych: Unii Europejskiej (Litwa, Łotwa) lub Wspólnoty Niepodległych Państw oraz Związku Rosji i Białorusi (Białoruś).

Tabela 1. Skład narodowościowy badanych regionów według ostatnich spisów ludności

Narodowość	Okręg wileński 2011 r.		Region łatgalski 2011 r.		Obwód grodzieński 2009 r.	
	liczba	odsetek	liczba	odsetek	liczba	odsetek
Białorusini	26 672	3,29	14 413	4,78	715 249	66,70
Litwini	481 453	59,41	1 540	0,51	2 153	0,20
Łotysze	461	0,06	142 998	47,42	180	0,02
Polacy	186 192	22,97	18 984	6,29	230 810	21,52
Rosjanie	83 281	10,28	115 388	38,26	87 451	8,15
Inni	32 344	3,99	8 270	2,74	36538	3,41
Razem	810 403	100,00	301 593	100,00	1 072 381	100,00

Źródło: *Results of national census 2011..., Population census – 2011..., Population census 2009...*

Uwarunkowania historyczne spowodowały, że wszystkie omawiane regiony mają charakter wielokulturowy (tab. 1). W okręgu wileńskim obok Litwinów zamieszkują Polacy, Rosjanie i Białorusini, obok katolików – prawosławni. W regionie łatgalskim obok Łotyszy żyją Rosjanie, Białorusini, Polacy, obok katolików, starowiercy, prawosławni i luteranie. W obwodzie grodzieńskim obok Białorusinów mieszkają Polacy, Rosjanie, Litwini, obok prawosławnych – katolicy. W każdym z regionów występują również mniej liczne mniejszości etniczne i religijne: m.in. Żydzi, Karaimi, Tatarzy. Przy badaniu tego zróżnicowanego

dziedzictwa chciano również ustalić, co ono oznacza dla każdego z tych regionów, jak w jego ramach funkcjonuje, jak wpływa na miejscowe społeczeństwo, jakie ma znaczenie w rozwoju gospodarczym, społecznym i kulturowym, a przede wszystkim, jak przekłada się na położenie miejscowych Polaków i jak wpływa na relacje pomiędzy Polską a państwami, na obszarze którego znajdują się te regiony.

2. Etniczność we współczesnej Europie

Artykuł omawia problem etniczności jako ważnego elementu życia społeczno-politycznego, wpływającego na relacje pomiędzy państwami, narodami i grupami etnicznymi. Europa była tym kontynentem, gdzie czynnik etniczny oraz nacjonalizm wpłynęły w szczególnie sposób na tę sferę, będąc m.in. ważnym czynnikiem stojącym u genezy pierwszej i drugiej wojny światowej oraz występujących w ich trakcie eksterminacji i podporządkowania jednych narodów przez drugie.

Współczesna Europa próbuje przezwycięzać tradycje nacjonalistyczne, promując ideę wspólnoty europejskiej, budując tożsamość mieszkańców Europy nie tyle na odrębnościach etnicznych, co na wspólnej tożsamości wszystkich Europejczyków. Ten postulat stał się również jednym z celów idei Unii Europejskiej. W związku z tym pojawia się pytanie o szanse realizacji tych idei. Tym zasadniejsze, iż nacjonalizmy nadal utrzymują znaczące miejsce w kreowaniu postaw społeczno-politycznych i wciąż istnieją wielokulturowe regiony, które w przeszłości nie raz były zarzewiem konfliktów politycznych, zaprzeczających jedności Europejczyków. Zjawiska te dotyczą zarówno wschodu, jak i zachodu Europy, kryjąc się często pod postacią „banalnego nacjonalizmu” (Billing 1995).

E. Gellner (1991) wśród podstawowych założeń nacjonalizmu umieścił przekonanie, iż każdy powinien należeć do jakiegoś narodu, a wszyscy przedstawiciele danego narodu najlepszą drogę dla swojego rozwoju powinni sobie zapewnić w państwie narodowym; wszystkie terytoria utożsamiane z daną kulturą narodową muszą się znaleźć w jednym państwie, a pozostałe zamieszkujące tam grupy muszą ulec asymilacji, wyemigrować lub zdać się na życie na marginesie społecznym. Według J.W. Berry’ego (1997) możliwe są cztery drogi rozwoju jednostki (grupy etnicznej) w ramach społeczności multikulturowych: asymilacja, separacja, integracja i marginalizacja.

Dla opisanego procesów akulturacji proponowano również inne modele. Model alternacji zakłada, że jednostka może uczestniczyć w dwóch kulturach, dostosowując swoje zachowanie do aktualnego kontekstu społecznego (LaFromboise i in. 1993). Inny model, określany mianem fuzji, zakłada, że kultury funkcjonujące w tej samej przestrzeni ekonomicznej, politycznej i geograficznej mieszają

się ze sobą, tworząc zupełnie nową kulturę. Jedną z najnowszych koncepcji mówi o modelu linearnym lub dwubiegunowym (Phinney, Devich-Navarro 1997). Zakłada on, że konflikt pomiędzy kulturą mniejszościową a większościową jest nieunikniony. Jednostka, wybierając nową kulturę, automatycznie traci związek ze swą tradycyjną kulturą. Według tego modelu jest ona na drodze od kultury swej grupy etnicznej do kultury dominującej (zob. Valk 2002).

Procesom asymilacji przeciwstawia się często ideę społeczeństwa wielokulturowego. Sam wspomniany termin (społeczeństwo wielokulturowe) wydaje się mieć neutralne zabarwienie ideologiczne i określa społeczności terytorialne współtworzone przez osoby (grupy) funkcjonujące w różnych systemach wartości. Początkowo socjologowie, mówiąc o wielokulturowości, koncentrowali się jedynie na etniczności czy kwestiach narodowych. Dopiero działania nowej lewicy, ideologizacja mniejszości seksualnych i feminizm drugiej fali sprawiły, że o zróżnicowaniu społecznym zaczęto myśleć i pisać w nieco szerszym kontekście (Bieńkowska-Ptasznik 2010, Skowrońska 2011). Niniejsza praca koncentruje się na tradycyjnym rozumieniu wielokulturowości, w jej etnicznym wymiarze, w związku z czym termin wielokulturowość stosowany jest w niej zamiennie z terminem „wieloetniczność”.

Jak wygląda struktura etniczna tradycyjnych regionów pogranicza? Jak rozwijają się obecnie relacje pomiędzy grupami etnicznymi i narodami, czy różnice zacierają się, czy wręcz przeciwnie – pogłębiają? Czy różnorodność etniczna jest jedynie przeszkodą w rozwoju wspólnoty regionalnej, czy też może stać się czynnikiem sprzyjającym jej rozwojowi? W wieloetnicznych regionach państw europejskich sytuacja pod tym względem przedstawia się bardzo różnie. Jest wiele konfliktowych regionów (Baskonia, Flandria). Są jednak i takie, gdzie potrafiono rozwiązać podstawowe problemy (Tyrol Południowy, Alzacja, Wyspy Alandzkie).

Jak na tym tle wyglądają wieloetniczne regiony na pograniczu bałtycko-wschodniosłowiańskim zamieszkałe przez liczną społeczność polską? W jaki sposób ich wieloetniczność wpływa na ich własny rozwój oraz na stosunki pomiędzy państwami i społecznościami? Jaki scenariusz (model) rozwoju społeczności wieloetnicznych jest obecnie realizowany i jaki może być realizowany w perspektywie kilku dziesięcioleci?

Wyznaczono cztery główne cele niniejszego artykułu:

- a) przedstawienie procesu kształtowania się polskiego obszaru etnicznego na pograniczu bałtycko-wschodniosłowiańskim,
- b) charakterystyka obecnego etnicznego zróżnicowania trzech regionów oraz podkreślenie ich zróżnicowanego dziedzictwa kulturowego,
- c) ocena wpływu skomplikowanych uwarunkowań kulturowych na wzajemne relacje pomiędzy sąsiadującymi grupami etnicznymi i narodami,

d) próba określenia, który z modeli opisu w najlepszy sposób oddaje obecne tendencje rozwoju poszczególnych grup etnicznych w ramach wielokulturowego społeczeństwa trzech analizowanych regionów.

Do realizacji celów wykorzystano dane zebrane w trakcie realizacji projektu badawczego *Mniejszość polska w krajobrazie społeczno-politycznym Białorusi, Litwy i Łotwy*, jak również materiały zawarte we wcześniejszych opracowaniach, dotyczących problematyki etnicznej badanych regionów (Eberhardt 1994, 1997a, b, c, 1998, Kowalski 1997a, b, 1999, 2001, 2002, 2008, 2010a, b, Kowalski, Solon 2008).

3. Powstanie polskiego obszaru etnicznego na pograniczu bałtycko-wschodniosłowiańskim

Powstanie polskiej wyspy etnicznej, rozciągającej się dziś na obszarze Białorusi, Litwy i Łotwy, od Grodna na południu po Dyneburg na północy (ryc. 1), wydaje się jednym z bardziej frapujących zjawisk etnicznych obserwowanych na obszarze należącym niegdyś do I Rzeczypospolitej. Formułowano różne teorie, próbujące wyjaśniać jej powstanie na obszarze oddalonym od historycznych ziem polskich i rozdzielającej szerokim pasem dwa obszary etniczne: bałtycki (litewski i łotewski) i białoruski.

Długo pokutowało przeświadczenie, że duże skupisko ludności polskiej na obszarze znajdującym się pod bezpośrednim lub pośrednim (Kurlandia, Inflanty Polskie) panowaniem Wielkiego Księstwa Litewskiego powstało w wyniku kolonizacji, a pierwszymi pionierami polskości byli tu polscy jeńcy wojenni w XIII i XIV w. W późniejszym okresie polski żywioł miał ulec wzmocnieniu dzięki napływowi dobrowolnych już emigrantów: rzemieślników, kupców, rycerzy i chłopów. Unia polsko-litewska oraz integracja w jego ramach Kurlandii i Inflant, ekspansja kultury i języka polskiego do Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL) pozwoliła natomiast przetrwać polskiej wyspie do XX w. Teoria ta nie znajduje jednak potwierdzenia w badaniach językoznawczych i etnograficznych. W zachodniej części białoruskiego obszaru etnicznego uwagę badaczy zwróciła bardzo wyraźna zbieżność trzech zjawisk: polskiej świadomości narodowej, dominacji wyznania rzymskokatolickiego oraz występowania nazw pochodzenia bałtyckiego. Dochodzą do tego obserwacje dokonywane bezpośrednio przez językoznawców, etnologów i krajoznawców, opisujące proces cofania się języków bałtyckich pod wpływem ekspansji języka białoruskiego i polskiego (Gloger 1903). Na podstawie tych wskazówek można odtworzyć proces powstawania polskiego obszaru etnicznego na pograniczu etnicznym bałtycko-białoruskim.

Najbardziej przekonująca wydaje się hipoteza, tłumacząca powstanie polskiego obszaru etnicznego jako efektu oddziaływania bałtycko-wschodniosło-

wiańskiego pogranicza etnicznego w realiach kulturowych, ukształtowanych w ramach WKL, pod którego wpływem znajdowała się również Kurlandia i Inflanty Polskie. W jego granicach znalazły się dwa podstawowe obszary etniczno-językowe: bałtycki (litewski) i słowiański (białoruski). Granica pomiędzy nimi przebiegała przez region centralny WKL, początkowo kilkadziesiąt kilometrów na wschód od Wilna, oraz na granicy pomiędzy WKL i Inflantami. Stałym zjawiskiem, charakterystycznym dla tego pogranicza, był proces cofania się języków bałtyckich (litewskiego, łotewskiego) pod wpływem dialektów białoruskich.

Znaczna część badaczy uważa, że we wczesnym średniowieczu cały obszar dzisiejszej Białorusi, a nawet zachodnie rejony dzisiejszej Rosji, zasiedlone były przez plemiona bałtyckie. Idąca od południa ekspansja plemion słowiańskich wypierała bałtycki element etniczny w kierunku północno-zachodnim. W XII i XIII w. kresowymi grodami ruskimi były już Wołkowysk, Słonim, Nowogródek, Mińsk i Zasław (Łowmiański 1931, Zinkjavičius 1996). Ekspansja słowiańska podążała wciąż na zachód i tylko na chwilę powstrzymał ją rozwój średniowiecznej monarchii litewskiej. Stawiane są również tezy, że także Wielkie Księstwo Litewskie od swych początków było państwem dualistycznym pod względem etnicznym i że jego powstanie było możliwe właśnie dzięki kulturowej i politycznej symbiozie dwóch sąsiadujących ze sobą kultur. Na potrzeby życia publicznego nowej monarchii, z uwagi na dłuższe tradycje rozwoju, język ruski okazał się lepiej przystosowany. Z tego powodu stał się m.in. językiem kancelaryjnym WKL (Krawcewicz 2003).

Kulturowa dominacja języka ruskiego spowodowała, że w nowym organizmie politycznym, złożonym z ziem bałtyckich i słowiańskich, dominował proces sławizacji. Stopniowo rutenizowała się litewska szlachta. W nielicznych ośrodkach miejskich przeważali mieszczaństwo pochodzenia polskiego i ruskiego. Znajomość języka białoruskiego przydawała się także litewskim chłopom. Mogli dzięki temu porozumieć się z mieszkańcami miast czy też z polsko- lub ruskojęzycznymi przedstawicielami stanu szlacheckiego. Szczególnie istotne okazywało się to na pograniczu etnicznym, gdzie należało porozumieć się z białoruskim ludem, z którym łączyła chłopów litewskich przynależność stanowa i codzienne kontakty. Sprzyjało to stopniowemu wypieraniu języka litewskiego przez białoruski w wielu miejscach pogranicza językowego. Proces ten trwał do drugiej połowy XIX w. Wejście ziem WKL w skład Cesarstwa Rosyjskiego nie wpłynęło na zakłócenie tego zjawiska. Pojawił się jeszcze jeden argument, działający na korzyść języka białoruskiego – jego podobieństwo do języka rosyjskiego (Turska 1982).

Podobne zjawiska przebiegały w Inflantach Polskich i wschodniej – katolickiej – części Kurlandii. Różnica polegała przede wszystkim na tym, że tam-

tejsza, wywodząca się z Niemiec, szlachta (Mantuefflowie, Denhofowie, Platerowie, Grothusowie) nie przechodziła etapu używania języka ruskiego, lecz nieco później uległa bezpośredniej polonizacji. Miejscowy lud wyznania katolickiego przyjmował jednak język białoruski.

Bardziej trwałym elementem kulturowego pogranicza była przynależność wyznaniowa, ale także w tej sferze zachodziły pewne, choć znacznie wolniejsze, przesunięcia. Były one skierowane w przeciwną stronę i polegały na przyjmowaniu obrządku zachodniego przez ludność pochodzenia ruskiego (Nawicki 1998). W wyniku obu omawianych zjawisk coraz liczniejszą grupę na pograniczu bałtycko-białoruskim zaczęła tworzyć ludność należąca do Kościoła zachodniego (rzymskokatolickiego), ale posługująca się językiem białoruskim.

Nowa jakość powstała, jako grupa przejściowa, na skutek odmiennego kierunku procesów ekspansji językowej i wyznaniowej. Od Litwinów i Łotyszy (Latgalów) różnił ją język, od prawosławnych w większości Białorusinów, wyznanie. Wobec rywalizacji miejscowych nacjonalizmów: białoruskiego, litewskiego, łotewskiego, ludność ta mogła potencjalnie ulec wpływom którejs z stron (np. jako katolicka część narodu białoruskiego lub słowiańskojęzyczna część narodu litewskiego). Być może, w skrajnej sytuacji, wytworzyłby się odrębny naród (wschodniosłowiańscy katolicy). Tradycje tego regionu i okoliczności kształtowania się nowoczesnej świadomości narodowej w tym regionie sprzyjały jednak ideologicznej polonizacji.

Od wieków kultura polska zajmowała silną pozycję na obszarze dawnych północno-wschodnich prowincji Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jej oddziaływaniu uległy elity: szlachta i mieszczaństwo. W nowszych czasach grupy te przekształciły się w inteligencję i ziemiaństwo. W sytuacji kształtowania się nowoczesnych ruchów narodowych ich przedstawiciele opowiedzieli się w zdecydowanej większości za polskością (Myknys 1999). Od Litwinów i Łotyszy dzielił ich język, od Białorusinów wyznanie. Nie była to grupa liczna, ale stanowiła wyróżniającą się część społeczeństwa tej części ziem dawnej Rzeczypospolitej. Samodzielnie najprawdopodobniej nie sprostałaby presji wzrastających ruchów narodowych: litewskiemu, łotewskiemu i białoruskiemu. Niemcy Bałtyccy musieli ustąpić pola elitom młodych narodów, łotewskiego i estońskiego (zob. Waldenberg 1992). Na bałtycko-wschodniosłowiańskim pograniczu spolonizowane elity znalazły oparcie w ukształtowanej tu grupie katolików posługujących się językiem białoruskim.

Obie społeczności połączyła wspólnota interesów, która przekształciła się we wspólnotę narodową. Białoruskojęzyczny i katolicki lud zaczął postrzegać wciąż żywą na tych ziemiach polską kulturę warstw wyższych, jak swoją własną, co skutkowało rozwojem polskiej opcji narodowej w tej grupie. Ważną rolę odegrało niewątpliwie wyobcowanie z litewskiego, łotewskiego i prawosławno-

-białoruskiego środowiska, nakładające się z obecnością spolonizowanych elit. Solidaryzm wyznaniowy oraz podobieństwo języka (przy długotrwałej tradycji wpływów kultury polskiej) skłaniał obie grupy do siebie. Elity przyciągnęły część miejscowych mas ludowych do polskości, te drugie, dzięki potencjałowi demograficznemu, uratowały kulturę polską na tym obszarze przed ekspansją nowych kultur narodowych. W wyniku interakcji pomiędzy tymi dwoma społecznościami, na obszarze, gdzie początkowo kultura polska miała jedynie elitarny charakter, w charakterystycznych warunkach pogranicza bałtycko-wschodniosłowiańskiego ukształtował się zwarty obszar zamieszany przez ludzi uważających się za Polaków.

Zgodnie z przedstawionym powyżej scenariuszem rozwoju procesów narodotwórczych, Polacy na Litwie, Łotwie i Białorusi nie byłiby ludnością napływową, lecz potomkami miejscowych spolonizowanych elit oraz mas ludowych strefy przejściowej pogranicza bałtycko-wschodniosłowiańskiego, które to grupy, czując swą odrębność w stosunku do Litwinów, Łotyszy i Białorusinów, wybrały polską opcję narodową. Można mówić o wyjątkowym efekcie pogranicza etnicznego, w szczególnych uwarunkowaniach kulturowych ziem północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej.

Silna grupa opowiadająca się za polską opcją narodową, jaka ukształtowała się na omawianym obszarze do końca XIX w., nie mogła pozostać bez wpływu na lokalne społeczności wiejskie, które wciąż posługiwały się językiem litewskim lub łotewskim. Wiele z nich, rozwijając się na obszarze, gdzie przenikały wpływy kultury polskiej i białoruskiej, pod wpływem białoruskojęzycznych sąsiadów oraz polskojęzycznych przedstawicieli miejscowych elit, na drodze społeczno-politycznej emancypacji, zaczęło posługiwać się językiem polskim i wybrało polską opcję narodową. Polonizacja językowa była w tym wypadku zupełnie nowym zjawiskiem. Pierwszy raz objęła najniższe warstwy społeczeństwa, co zdecydowało o powstaniu zwartych obszarów języka polskiego. Trudno tu mówić o typowym efekcie pogranicza, gdyż polonizacja językowa miała charakter wyspowy. Powstało kilka polskich wysp językowych w różnych miejscach zarówno na obszarach przylegających do białoruskiego obszaru językowego, jak i w pewnym oddaleniu od niego, m.in. na północ od Kowna (ryc. 1). W tym ostatnim przypadku znaczącą rolę odegrało oddziaływanie polskich elit z Kowna oraz skupisko drobnej szlachty w dorzeczu Niewiaży (m.in. tzw. szlachta laudańska). Można tu mówić o kilku nakładających się czynnikach (Turska 1982). Zasięgi obu zjawisk, wcześniejszej białorutenizacji i późniejszej polonizacji, złożyły się na ostateczny kształt polskiego obszaru etnicznego w graniczących ze sobą regionach Litwy, Łotwy i Białorusi.

Pomimo deportacji i powojennych emigracji Polaków i mimo przyłączenia zasiedlonych przez nich obszarów do trzech różnych organizmów państwowych

(Litwa, Łotwa, Białoruś), ludność polska wciąż stanowi znaczący odsetek mieszkańców, wpływając na miejscowe życie społeczne; na Litwie zamieszkuje przede wszystkim okręg wileński, na Łotwie łatgalski region planistyczny, a na Białorusi obwód grodzieński.

3.1. Region wileński

Okręg wileński (lit. Vilniaus apskritis) jest najbardziej pod względem etnicznym zróżnicowanym okręgiem Litwy. Sytuacja ta jest ściśle związana ze skomplikowaną historią regionu oraz jego przygranicznym położeniem. Największą grupą etniczną są Litwini, skoncentrowani przede wszystkim w Wilnie. Obszary otaczające miasto są jednak zamieszkałe w większości przez Polaków. W dwóch rejonach samorządowych – wileńskim i sołecznickim – Polacy stanowią wyrażną większość (tab. 2), a w wielu starostwach (jednostki pomocnicze wielkości polskiej gminy) odsetek Polaków sięga 90%.

W okresie międzywojennym Wilno należało do Polski, a większość jego mieszkańców stanowili Polacy. Drugą co do wielkości grupą byli Żydzi. Litwini stanowili zaledwie 2%. Po wojnie miasto zostało przyłączone do ZSRR i zostało stolicą radzieckiej Litwy. Prawie wszyscy Polacy opuścili Wilno i przesiedleni zostali do Polski w jej nowych granicach. Na Litwie pozostała jedynie polska ludność wiejska, której władze sowieckie skutecznie uniemożliwiały wyjazd. Prowadzona przez Niemcy w czasie wojny polityka eksterminacji spowodowała zagładę zdecydowanej większości wileńskich Żydów. W wyludnionym mieście osiedlali się przede wszystkim Litwini, Rosjanie oraz Polacy z terenów wiejskich Litwy i Białorusi. Początkowo dominowała ludność słowiańska (Rosjanie, Polacy, Białorusini i Ukraińcy), sprzyjając rozpowszechnieniu się języka rosyjskiego. Z biegiem lat rósł jednak odsetek Litwinów (od 37% w 1959 r. do 52% w 1989 r.). Obecnie Wilno stanowi litewską wyspę otoczoną przez obszary zamieszkałe w większości przez Polaków. Przypomina to nieco problem francuskojęzycznej Brukseli, otoczonej przez obszary zamieszkałe w większości przez Flamandów, co jest źródłem wielu społeczno-politycznych problemów (Kowalski 2008, Kowalski, Solon 2008).

Ludność rosyjska stanowi znaczącą część mieszkańców Wilna. Miasto należało do Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1795–1916, ale masowy napływ Rosjan rozpoczął się dopiero po przyłączeniu tych ziem do ZSRR. Do lat 80. XX w. grupa ta nadawała główny ton kulturowej atmosferze miasta. Podstawowym językiem kontaktów pomiędzy mieszkańcami miasta stał się rosyjski. Był to język, którym posługiwali się nie tylko Rosjanie, ale również Białorusini i Ukraińcy mieszkający w mieście. Był on bliski także przybywającym z podwileńskich wsi Polakom, a jego atrakcyjność i użyteczność wzmocniana była jego

znaczeniem w życiu społeczno-politycznym ZSRR. Brak rodzimych elit powodował, że Polacy stali się znacznie bardziej podatni na oddziaływanie kultury rosyjskiej niż Litwini. Okoliczności polityczne i dominacja ludności słowiańskiej zmuszały również tych ostatnich do posługiwania się językiem rosyjskim w kontaktach ze swymi sąsiadami. Dopiero z chwilą uzyskania przez Litwę niepodległości, co było zbieżne w czasie z uzyskaniem przez Litwinów bezwzględnej przewagi ilościowej w mieście, język rosyjski utracił rolę głównego środka komunikacji społecznej.

Tabela 2. Struktura narodowościowa rejonów samorządowych okręgu wileńskiego w 2011 r.

Rejon	Ludność ogółem	Narodowość (%)									
		Litwini	Polacy	Rosjanie	Białorusini	Ukraińcy	Żydzi	Tatarzy	Niemcy	Łotysze	Inni
m. Wilno	535 631	63,2	16,5	11,9	3,5	1,0	0,4	0,2	0,1	0,1	3,1
Elektreny	24 975	83,4	7,1	5,9	1,2	0,9	0,1	0,2	0,1	-	1,2
Soleczniki	34 544	10,8	77,8	5,4	3,4	0,7	-	0,1	0,0	0,0	1,8
Szyrwinty	17 571	87,0	9,3	2,1	0,5	0,4	-	-	-	-	0,6
Święciany	27 868	52,8	26,0	13,3	4,6	0,6	0,0	0,2	-	-	2,3
Troki	34 411	56,3	30,1	8,3	2,4	0,6	0,0	0,2	-	0,0	1,9
Wilkomierz	40 055	94,3	0,7	3,5	0,3	0,3	0,0	-	0,0	0,0	0,8
Wilno	95 348	32,5	52,1	8,0	4,2	0,7	0,1	0,4	0,1	0,0	2,0
Razem	810 403	59,4	23,0	10,3	3,3	0,9	0,3	0,2	0,1	0,1	2,6

Źródło: opracowanie własne.

Znaczącą grupą w regionie wileńskim są Białorusini. Stosunkowo niewielka odległość miasta od etnicznej Białorusi spowodowała, że w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, Cesarstwa Rosyjskiego, II Rzeczypospolitej i ZSRR Wilno było głównym centrum regionalnym dla północno-zachodniej części tego kraju. Uwarunkowania te sprzyjały również napływowi ludności białoruskiej do miasta. Znaczenie białoruskiej kultury wzmacnia fakt, iż znaczna część Polaków zamieszkujących region wileński posługuje się dialektem zbliżonym do języka białoruskiego. W czasach Cesarstwa Rosyjskiego w oficjalnych statystykach byli oni zaliczeni do białoruskiej grupy etnicznej. Ponieważ Białorusinów uważano za część narodu rosyjskiego, także zdominowany przez białoruskojęzycz-

nych Polaków region wileński oraz samo Wilno władze rosyjskie uznawały za rdzennie rosyjskie (Shiryaev 1991).

Region wileński zamieszkują tradycyjnie mniejsze grupy etniczne, wyróżniające się pod względem swej kultury: Żydzi, Karaimi i Tatarzy. Żydzi przybyli w rejon Wilna w późnym średniowieczu. W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, korzystając z licznych przywilejów i poparcia magnatów, systematycznie zwiększali swoją liczebność i pozycję społeczno-gospodarczą. Z uwagi na zawodową specjalizację ludność ta koncentrowała się przede wszystkim w miastach, początkowo głównie w prywatnych (magnackich, szlacheckich). W wielu z nich stanowiła większość mieszkańców. W pierwszej połowie XX w. ok. 1/3 ludności Wilna była Żydami, a miasto odgrywało rolę ich ważnego duchowego centrum o znaczeniu międzynarodowym. Z tego powodu nazywane było „Jerozolimą Północy” (Lisek 2005). W czasie drugiej wojny światowej ludność ta poniosła bardzo wysokie straty, będące rezultatem polityki eksterminacji prowadzonej przez nazistowskie Niemcy. Po przyłączeniu Wilna do ZSRR, z innych regionów imperium napłynęła do miasta nowa fala osadników pochodzenia żydowskiego, co pozwoliło na częściowe odrodzenie potencjału demograficznego tej społeczności. Dopiero rozpad ZSRR i otwarcie granic spowodowały radykalny odpływ jej przedstawicieli do Izraela i krajów Zachodu (Eberhardt 1997a, b).

Tatarzy sprowadzeni przez władców Litwy zaczęli się osiedlać w okolicach Wilna prawdopodobnie w XIV w. Powstało tam wiele tatarskich wsi. Ich mieszkańcy wyróżniali się religią (islam) i zwyczajami. Meczety stały się charakterystycznymi obiektami wielu miejscowości (m.in. Sorok, Tatary, Niemież). Z biegiem czasu wielu Tatarów uległo asymilacji, przyjmując religię i język miejscowej ludności. Ci, którzy zachowali swoją odrębność, wyróżniają się przede wszystkim religią. Pod wpływem sąsiadów zaczęli posługiwać się językami słowiańskimi (polskim, białoruskim, rosyjskim) (Tyszkiewicz 2002, Kono-packi 2010, Rykała 2011).

Małą, lecz szczególnie interesującą grupą etniczną są Karaimi. Wielki Książę Litewski Witold osiedlił ich w XV w. w Trokach. Żyją tam do dziś, choć stanowią już tylko niewielką część ogółu mieszkańców. W przeszłości ulegali silnej polonizacji, i z tego powodu duża ich część wyemigrowała po drugiej wojnie światowej do Polski. W przeszłości posługiwali się własnym językiem, obecnie niezwykle rzadko używanym. Należy on do tureckiej grupy językowej (jest podobny do tatarskiego). Grupa ta wyróżnia się również własną religią, która stanowi gałąź judaizmu (karaityzm). Przez pewien czas byli uważani za lud turecki, który pod wpływem żydowskich misjonarzy przyjął judaizm. Ostatnie badania (w tym genetyczne) sugerują jednak, że, podobnie jak reszta wyznawców karaickiej odmiany judaizmu, wyrosli z tego samego pnia co inne

odłamy społeczności żydowskiej (Pełczyński 1995, Rykała 2011, Sand 2011, Brook, Kull, Levin 2013).

W czasach ZSRR na obszarze Litwy osiedlali się przedstawiciele różnorodnych narodów, zamieszkujących imperium. Z tego powodu w regionie wileńskim, a przede wszystkim w samym Wilnie, mieszkają przedstawiciele prawie wszystkich grup etnicznych dawnego ZSRR. Najwięcej jest Tatarów nadwołżańskich, Ormian, Azerów, Łotyszy i Gruzinów. W czasach sowieckich byli oni grupą ulegającą językowej rusyfikacji. Uzyskanie przez Litwę niepodległości sprzyja umacnianiu znajomości języka litewskiego. Pomimo częściowej asymilacji, obecność przedstawicieli tych grup wzmacnia kulturową różnorodność miasta (Eberhardt 1997a, b).

Do 1939 r. życie społeczne regionu było zdominowane przez kulturę polską. Nawet dzisiaj wielu etnicznych Litwinów – na obszarach wiejskich leżących na zachód od Wilna (Szyrwinty, Jewie) – używa w życiu prywatnym litewskiej odmiany języka polskiego (Čekmonas, Grumadienė 1993). Jednak dominacja polskiej kultury zakończyła się wraz z odpływem prawie wszystkich Polaków z Wilna do Polski. W czasach władzy sowieckiej całe życie społeczne było podporządkowane komunistycznej ideologii. W Związku Radzieckim było to powiązane z dominacją języka rosyjskiego. Kultura i języki innych narodowości były tolerowane i mogły być pielęgnowane w obowiązujących ramach ideologicznych. W radzieckiej Litwie język litewski miał formalnie równe prawa z językiem rosyjskim. W wielu sferach i miejscach został on jednak wyparty przez język rosyjski. W regionie wileńskim wyraźnie dominowała kultura rosyjska (Eberhardt 1997a, b).

Język polski miał znacznie mniej praw niż rosyjski czy litewski. W języku polskim wydawana była jedna gazeta („Czerwony Sztandar”), było również niewiele szkół uczących w języku polskim. W sferze kultury ludowej mogło działać jedynie kilka polskich zespołów artystycznych. W tych okolicznościach ludność polska podlegała silnej rusyfikacji. Połowa polskich dzieci uczyła się w szkołach rosyjskojęzycznych (Eberhardt 1997b).

Rozpad Związku Radzieckiego oraz uzyskanie przez Litwę niepodległości całkowicie zmieniły sytuację. Kultura litewska zdobyła dominującą pozycję i uzyskała silne wsparcie od państwa. Przedstawiciele mniejszości narodowych, w tym niedawni imigranci z innych krajów byłego ZSRR, uzyskali automatycznie obywatelstwo litewskie (inaczej niż w Łotwie i Estonii), jednak dla wykonywania wielu zawodów (przede wszystkim w sferze publicznej) była wymagana znajomość języka litewskiego. Uwarunkowania te sprzyjały szybkiej asymilacji przedstawicieli mniejszości etnicznych (Kowalski 2008).

W tych okolicznościach Polacy okazali się jednak bardziej zachowawczy niż przedstawiciele mniejszości rosyjskiej. Czując się gospodarzami w regionie

wileńskim, byli znacznie silniej przywiązani do swej odrębnej identyfikacji narodowej niż przedstawiciele innych mniejszości, z których większość osiedliła się na Litwie niedawno. Większość szkół rosyjskojęzycznych została przekształcona w szkoły polskojęzyczne. Powstało wiele organizacji wspierających polską kulturę, w tym organizacje o charakterze politycznym. Pojawił się również pomysł powołania polskiej autonomii terytorialnej na obszarach, gdzie Polacy stanowili większość mieszkańców (dotyczyło to dużej części okręgu wileńskiego). Pomysł był po cichu wspierany przez władze rosyjskie, liczące, iż polski region uzyska podobny status co Naddniestrze czy Abchazja, stając się rosyjskim protektoratem. Stanowcza akcja władz litewskich zapobiegała realizacji takiego scenariusza. Wydarzenia te odnowiły jednak polsko-litewski konflikt z pierwszej połowy XX w., który wówczas również dotyczył statusu regionu wileńskiego (Kowalski 2008).

Do 1795 r. Wilno i region wileński były centralnym ośrodkiem Wielkiego Księstwa Litewskiego, które obejmowało nie tylko ziemie etnicznie litewskie, ale także całą dzisiejszą Białoruś. Dominującą pozycję zajmowała jednak spolonizowana szlachta i mieszczaństwo. Pod ich wpływem język polski i idąca z nim polską świadomość narodową przyjęła również większość mieszkańców regionu wileńskiego. Ten polski obszar etniczny ukształtował się wokół Wilna, na dawnym litewsko-białoruskim pograniczu etnicznym. Etniczni Litwini stanowili jedynie kilka procent mieszkańców miasta i regionu (obecnie ponad połowę). Silne były wpływy białoruskie, a Białorusini, uznając Wielkie Księstwo Litewskie za własne państwo, uważali Wilno za swą historyczną stolicę. Na skutek tych warunkowań zarówno Litwini, Białorusini, jak i Polacy do dziś postrzegają miasto jako część swego dziedzictwa narodowego (Shiryayev 1991, Kowalski 2008).

Konflikty z przeszłości, wzmacniane przez ostatnie wydarzenia, wpływają na obecne relacje pomiędzy Litwinami a polską mniejszością. Wielu litewskich działaczy politycznych uważa miejscowych Polaków za emigrantów lub spolonizowanych Litwinów (a więc nieprawdziwych Polaków). Ich głównym postulatem jest ostateczna lituanizacja regionu. Władze litewskie w wielu wypadkach ulegają tej ideologii. Państwo wspiera rozwój litewskojęzycznego szkolnictwa, przeznaczając na ten cel specjalne fundusze. Szkoły polskojęzyczne są pod tym względem dyskryminowane. Około 50% polskich dzieci uczęszcza do szkół litewskojęzycznych, które są lepiej wyposażone i zapewniają większy komfort nauki (Kozakiewicz, Kowalski, Świątek 2010). Władze litewskie nie zgadzają się na przyznanie językowi polskiemu statusu urzędowego na obszarach zamieszkałych przez Polaków (polskojęzycznych obywateli Litwy). Nie zgadzają się również, by w urzędowych dokumentach zapisywano polskie nazwiska w ich oryginalnej polskiej ortografii, co prowadzi do zniekształcania ich brzmienia (np. nazwisko Grzęda musiałoby być zapisane jako Gżenda). Mniejszość polska

jest za słaba, by skutecznie zabiegać o swe prawa. W wyborach do litewskiego sejmiku Akcja Wyborcza Polaków na Litwie (AWPL) zdobywa zazwyczaj kilka procent głosów, co daje Polakom zaledwie kilkusobową reprezentację parlamentarną. Do niedawna było to zazwyczaj 2–3 posłów, jednak po ostatnich wyborach, dzięki przekroczeniu pięcioprocentowego progu wyborczego (5,83%), AWPL uzyskała osiem mandatów (na 139) i weszła do koalicji rządowej (*Stanowiska...* 2012). Wydarzenie to poprawiło nieco pozycję polityczną Polaków, choć trudno jednak mówić o przełomie.

Brak zinstytucjonalizowanej autonomii nie zmienia faktu, że w ponad 30 jednostkach administracyjnych najniższego rzędu (*seniūnijos*), otaczających stolicę, dominuje ludność polska. Głosuje ona na swoich kandydatów w wyborach do sejmiku i samorządu terytorialnego (Kowalski 1997c). Zdominowane przez Polaków samorządy rejonów wileńskiego i solecznickiego ustanowiły język polski jednym z urzędowych w pracach administracji samorządowej. Stworzyło to pozory *quasi* autonomii narodowej, tolerowanej do pewnego stopnia przez władze państwa. Miejscowi Polacy zachowują się także nieco odmiennie w podstawowych kwestiach litewskiego życia politycznego, czego przejawem może być większe poparcie dla kandydatów populistycznych lub lewicowych (Kowalski 2000), czy też znacznie niższe niż w innych regionach – choć również dominujące – poparcie dla przystąpienia Litwy do Unii Europejskiej (Kowalski 2003).

Problemy z akceptacją poszerzenia autonomii czy też wprowadzania pewnych udogodnień dla polskiej mniejszości (np. pisownia nazwisk) wskazują na to, że Litwini nadal obawiają się polskiego separatyzmu i/lub polonizacji. Jedną z drażliwych spraw jest niewątpliwie problem Wilna, które, pomimo swego wielokulturowego charakteru, zdominowane jest pod względem ilościowym przez Litwinów i stanowi przede wszystkim ośrodek kultury litewskiej (Myknys 1999). Litewski stan posiadania zakłóca jednak fakt, że miasto prawie ze wszystkich stron otaczają tereny należące do samorządów kontrolowanych przez Polaków.

Wydaje się, że Litwini postanowili rozwiązać ten problem przy okazji reformy administracyjnego podziału kraju. Podjęta w 1999 r. przez sejm litewski uchwała przewiduje powiększenie terytorialnego zasięgu działania samorządów wielkich miast, w tym Wilna, oraz utworzenie mniejszych rejonów samorządowych na obszarach wiejskich. Zdecydowano m.in., by większą, zachodnią i centralną część dotychczasowego rejonu wileńskiego włączyć do Wilna. Dzięki takiemu rozwiązaniu tereny podlegające władzy samorządu miasta Wilna będą graniczyły bezpośrednio z rejonami: trockim, elektreńskim i szyrwinckim, zamieszkanymi w większości przez ludność litewską (tab. 2). Na pozostałym obszarze rejonu miano utworzyć dwa mniejsze rejony: kowalczucki i niemenczyński (Nowak, Żebrowska, Kubisiak 1998). Dzięki temu zabiegowi obszary

zamieszkane w większości przez Litwinów oraz zdominowane przez Litwinów Wilno stanowiłyby jeden ciąg terytorialny.

W dość szczególnej sytuacji znajduje się mniejszość rosyjska. W czasach komunistycznych jej obecność była przez Litwinów postrzegana jako wynik sowieckiej okupacji. Konflikt poprzedzający upadek Związku Radzieckiego bardzo popsuł relacje pomiędzy tymi dwoma społecznościami. Mimo to Rosjanie uzyskali pełnię praw obywatelskich, a więc znacznie więcej niż ich pobratymcom ofiarowała Łotwa i Estonia. Było to możliwe również z powodu relatywnie – w porównaniu z pozostałymi krajami bałtyckimi – niewielkiej liczebności społeczności rosyjskiej. Okoliczności te sprzyjały wygaszaniu konfliktu i przyspieszały asymilację Rosjan w ramach społeczeństwa litewskiego. Sprzyjały temu także poprawne stosunki polityczne pomiędzy Litwą a Rosją.

Kulturowe zróżnicowanie regionu skutkuje również różnorodnością przedsięwzięć kulturowych. Wiele z nich ma charakter etniczny. Pod tym względem dominują inicjatywy litewskie. Drugie miejsce zajmują inicjatywy podejmowane przez Polaków. Istnieje polska rozgłośnia radiowa oraz kilka polskojęzycznych tytułów prasowych. Mimo to kultura rosyjska wciąż odgrywa ważną rolę. Wzmacniają ją nie tylko Rosjanie, ale również przedstawiciele innych narodów dawnego ZSRR. Znaczna część Polaków – zwłaszcza przedstawiciele starszego i średniego pokolenia – nadal jest odbiorcą kultury rosyjskiej. Wiele litewskich gazet w dalszym ciągu wydaje się w dwóch wariantach – litewskim i rosyjskim (Kowalski, Solon 2008).

3.2. Region łatgalski

Region łatgalski został niedawno wyodrębniony pod względem prawno-administracyjnym jako łatgalski region planistyczny (lv. Latgales plānošanas reģions), posiadający w nomenklaturze europejskiej status jednostki NUTS 3 (podobnie jak okręg wileński na Litwie) (Kowalski, Solon 2008). Jeżeli z jednej strony utożsamilibyśmy Łatgalię z dawnymi Inflantami Polskimi (Poļu Līvonijs), jak to się zwykle czyni, to dzisiejszy planistyczny region łatgalski nie zawsze pokrywa się z jej terytorium. W jego skład nie weszły okolice Jakobowa (lv. Jēkabpils), należące od wieków do Inflant Polskich i kulturowej Łatgalii. Z drugiej strony dzisiejszy region planistyczny objął obszary, które przed 1918 r. nie były związane administracyjnie z tym historycznym regionem. Jest to przede wszystkim wschodnia część dawnego Księstwa Kurlandii i Semigalii, która wbijała się tradycyjnie wąskim klinem pomiędzy Inflanty Polskie a Litwę. Tereny te pierwotnie zamieszkiwali Zelowie, których terytorium zostało z biegiem czasu podzielone między Inflanty (później Kurlandię i Semigalię) a Wielkie Księstwo Litewskie. Położenie tego wąskiego paska terytorium, wciśniętego

między Inflanty Polskie a Litwę, spowodowało, że inaczej niż w pozostałych rejonach Księstwa Kurlandii zwyciężyła tu kontreformacja. Dominacja katolików upodabniała ten obszar do Łatgalii (Inflant Polskich), nie spowodowała jednak rozwoju łatgalskiej świadomości regionalnej. Decydujące znaczenie miał odrębny dialekt (zeloński) oraz odmienna przynależność administracyjna (Księstwo Kurlandii i Semigalii, gubernia kurlandzka). Głównym ośrodkiem tego niewielkiego subregionu była tradycyjnie Iluksza (Albin 1993, Walewander 1993, Solon, Kowalski 2008, Kurczewski, Fuszera 2009, Eberhardt 2012).

Niewielki obszar położony na styku granicy łotewsko-białoruskiej z Dźwiną (trzy dzisiejsze gminy rejonu krasławskiego: Przydruja, Indra i Robeżnieki), również nie należał do historycznej Łatgalii. Do pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej był to fragment województwa połockiego w ramach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Później zaś należał do powiatu drysieńskiego guberni witebskiej, podczas gdy obszar byłych Inflant Polskich zawierał się w powiatach dyneburskim, rzeżyckim i lucyńskim. Nowe państwo łotewskie objęło jednak nie tylko te trzy powiaty, ale również wspomniany fragment powiatu drysieńskiego. O takim rozwiązaniu zdecydowała prawdopodobnie dominacja ludności wyznania katolickiego (głównie jednak Polaków i Białorusinów), co upodabniało ten rejon do katolickiej Łatgalii.

Badacze, pisząc o zagadnieniach narodowościowych Inflant Polskich (Łatgalii), bardzo często zaliczają do tego regionu dwa wspomniane obszary. Uogólnieniu temu sprzyjają niewątpliwie dzisiejsze granice łatgalskiego regionu planistycznego oraz strefa oddziaływania głównego ośrodka miejskiego. Region ten usytuowany jest w południowo-wschodniej części Łotwy i graniczy z Rosją, Białorusią i Litwą. Jego tradycyjnym centrum jest Dyneburg (lv. Daugavpils), po litewsku nazywany Daugpilis, po niemiecku Düneburg, a po rosyjsku i białorusku – D'vin'sk (tę nazwę stosuje również wielu miejscowych Polaków). Tradycja istnienia tak wielu różnojęzycznych nazw dla jednego miasta można uznać za symbol skomplikowanych losów regionu i związanego z nim zróżnicowania kulturowego. Współczesny Dyneburg rozpościera się po obu stronach Dźwiny, co w sposób symboliczny łączy dwa historyczne regiony: Łatgalię (Inflanty Polskie) i wschodnią część Semigalii (Zelonii).

Dzieje Łatgalii były dość zawile. Co najmniej od czasów średniowiecza kraina ta była zamieszkała przez bałtyckie plemię Łatgalów, które w XII w. zostało podbite wraz z sąsiednimi bałtyckimi (Semigalowie, Kuronowie) i fińskimi (Liwowie) plemionami przez niemiecki zakon kawalerów mieczowych i włączone do budowanego przez ów zakon państwa w Liwonii (w Inflantach). Zapoczątkowało to długi okres wpływów kultury niemieckiej. W 1561 r. Liwonia została przyłączona do Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Najsilniej z nowym organizmem zrosła się zintegrowana południowo-wschodnia część Liwonii,

która do 1772 r. tworzyła w jego obrębie województwo inflanckie. Zapoczątkowane przez tę jednostkę terytorialną tradycje stały się podstawą odrębności regionalnej Łatgalii. Związki z Polską skutkowały silnymi wpływami polskiej kultury. Szlachta niemieckiego pochodzenia uległa im najszybciej. Znane i zasłużone dla Polski rodziny Zyberk-Plater, Denhoff, Manteuffel, Ropp, Romer, Kelles-Krauz, itd. wywodzą się właśnie z tego regionu. Bardziej odporna na wpływy kultury polskiej okazała się ludność chłopska, jednak w odróżnieniu od większości Łotyszy pozostała wierna religii katolickiej (Manteuffel 1879, 2007, Eberhardt 2012).

Wbrew powszechnemu przekonaniu największym udziałem ludności polskiej nie cechuje się historyczna Łatgalia (Inflanty Polskie), lecz dwa wspomniane wyżej fragmenty sąsiednich regionów historycznych, które również zostały włączone do łatgalskiego regionu planistycznego. Chodzi więc o tereny leżące pomiędzy Dźwiną a granicą litewską (dawny powiat ilukszański) oraz pomiędzy rzeką Indrom a granicą białoruską (fragment dawnego powiatu drysnieńskiego). Na obszarze historycznej Łatgalii ludność polska tworzy jedynie kilka skupisk. Największe z nich przylegają do południowych (Dyneburg, Krasław) lub wschodnich (Skaista, Posin) granic regionu (ryc. 1), można więc się domyślać, że rozwinęły się one pod wpływem sąsiadujących skupisk ludności polskiej i białoruskiej.

W XVIII w. osiedliła się w Łatgalii duża grupa rosyjskich starowierców, uciekająca przed prześladowaniami w Rosji. Przyczyniło się to do wzmocnienia kulturowego zróżnicowania regionu. Wzmacniało go również przenikanie ludności białoruskiej, żyjącej od wieków za wschodnią granicą Łatgalii. Podobnie jak starowiercy, uformowali oni liczne wyspy etniczne. W późniejszym okresie, po przyjęciu wyznania rzymskokatolickiego, często ulegali polonizacji. Po przyłączeniu Łatgalii do imperium rosyjskiego i włączeniu jej w skład guberni witebskiej, do regionu zaczęły napływać nowe grupy Rosjan i Białorusinów. W ciągu wieków napływała również ludność litewska, jej największe skupisko, podobnie jak w przypadku Polaków, nie uformowało się jednak w Łatgalii właściwej, ale na południe od Dźwiny. Liczną grupę ludności stanowili przez wieki także Żydzi. Podobnie jak w innych regionach Rzeczypospolitej, a później strefy osiedlenia w ramach imperium rosyjskiego, stanowili dużą część (czasami większość) mieszkańców tutejszych miast (Eberhardt 1997c, 2012).

Długotrwałe związki z Polską i Litwą sprzyjały umacnianiu wpływów Kościoła katolickiego, którego wiernymi byli tu zarówno Łotysze, jak i Polacy. W pozostałych regionach Łotwy dominował protestantyzm. Wpływy kultury polskiej, białoruskiej i łotewskiej, powiązane z dominacją Kościoła katolickiego oraz izolacją od mieszkańców zachodniej części dzisiejszej Łotwy, doprowadziły do uformowania się odrębnej łotewskiej grupy regionalnej. Jedną z jej cech

charakterystycznych jest odrębny dialekt, który przez wielu badaczy uważany jest za samodzielny język (Albin 1993, Eberhardt 2012).

Obecność ludności słowiańskiej (Rosjan, Polaków, Białorusinów) skłaniała władze przedrewolucyjnej Rosji do uznawania Łatgalii – stanowiącej zachodnią część białoruskiej guberni witebskiej – za część wielkiej Rosji. Po wcieleniu Łotwy do ZSRR (ostatecznie w 1945 r.), Łatgalia pozostała jednak częścią sowieckiej Łotwy. Nie zapobiegło to napływowi nowych grup Rosjan oraz przedstawicieli innych narodów ZSRR (przede wszystkim Białorusinów i Ukraińców), sprzyjając dalszej rusyfikacji regionu. Udział procentowy mniejszości narodowych na Łotwie był jednym z największych wśród republik ZSRR. W 1989 r. Łotysze stanowili jedynie 52% ogółu ludności kraju. Wśród łotewskich regionów historycznych najniższy był właśnie w Łatgalii i wynosił 42% (Rosjanie 43%). Po odzyskaniu przez Łotwę niepodległości nastąpił powolny wzrost udziału ludności narodowości łotewskiej, w tym także w Łatgalii. Wciąż jednak jej odsetek w regionie nie przekracza 50% (47% w 2011 r.), a w wielu rejonach jest mniejszy od odsetka ludności rosyjskiej (Eberhardt 1998, 2012, *Population census 2011*, tab. 3).

Z uwagi na historyczne uwarunkowania łatgalski region planistyczny stanowi kulturową mozaikę. Wzmacnia ją objęcie przez granice regionu terenów niewchodzących w skład historycznej Łatgalii (Iłukszta, Indra), co zwiększyło liczebność Polaków i Białorusinów. Głównymi grupami ludności są Łotysze, Rosjanie, Polacy i Białorusini (tab. 3). Obok siebie żyją katolicy, starowiercy, prawosławni i luteranie. Z licznej niegdyś wspólnoty żydowskiej pozostały pojedyncze osoby. Podobnie jak w całej Europie Wschodniej, decydujące znaczenie miała polityka eksterminacyjna prowadzona w czasie wojny przez niemieckich nazistów. Potomkowie Żydów ocalonych po upadku ZSRR wyemigrowali w większości do Izraela i państw zachodnich. Podobnie jak na całym obszarze byłego ZSRR zróżnicowanie ludności wzmacniają przybysze z innych republik. Koncentrują się przede wszystkim w Dyneburgu, gdzie Łotysze stanowią jedynie 20% mieszkańców (tab. 3). Interesującym przykładem etnicznego zróżnicowania może być gmina Kapława (lv. Kaplavas), leżąca w najdalej na wschód wysuniętym skrawku historycznej Semigalii. W 2000 r. Łotysze stanowili tam 24% mieszkańców, Rosjanie – 25%, Polacy – 23%, a Białorusini – 26% (Kowalski, Solon 2008, Eberhardt 2012).

Duży udział ludności rosyjskiej stał się poważnym problemem z chwilą uzyskania przez Łotwę niepodległości w 1991 r. Władze upadającego ZSRR, a później władze Federacji Rosyjskiej starały się wykorzystywać mniejszość rosyjską jako argument na utrzymanie Łotwy w ramach ZSRR, a gdy się to nie powiodło, starali się podporządkować Łotwę interesom Moskwy. Obawy przed mniejszością rosyjską skłaniały władze niepodległej Łotwy, by uczynić kraj bardziej

łotewski. Inaczej niż na Litwie, nie przyznano automatycznie łotewskiego obywatelstwa wszystkim mieszkańcom kraju.

Tabela 3. Ludność według narodowości w rejonach samorządowych łatgalskiego regionu planistycznego w 2011 r.

Rejon	Razem	Narodowość (%)							
		Łotyże	Rosjanie	Białorusini	Ukraińcy	Polacy	Litwini	Estończycy	Inni
m. Dyneburg	93 312	19,8	53,6	7,2	1,9	14,2	1,0	0,0	2,3
m. Rzeżyca	32 328	47,0	46,5	1,5	1,2	2,5	0,2	0,0	1,2
Agłona	3 930	61,0	29,7	4,6	0,7	2,2	0,3	-	1,4
Bałtynowo	1 177	86,7	11,6	0,3	0,6	0,1	0,1	-	0,8
Bołowsk	14 154	80,7	16,9	0,7	0,6	0,3	0,2	0,0	0,6
Cibla	2 875	78,2	17,9	1,4	1,1	0,5	0,2	-	0,6
Dagda	8 286	64,1	24,0	6,8	0,9	3,2	0,3	-	0,7
Dyneburg	25 127	34,7	42,6	6,2	1,3	12,8	0,9	0,0	1,4
Iłuksza	7 994	65,4	19,9	2,5	0,7	7,8	2,6	0,0	1,1
Korsówka	6 278	77,6	19,9	0,4	0,8	0,4	0,2	0,1	0,5
Krasław	17 506	47,4	21,2	20,2	1,3	7,8	0,4	0,0	1,6
Kryżbork	6 086	70,8	22,5	2,7	0,6	2,1	0,5	0,0	0,7
Liwenhof	12 496	68,3	26,0	2,0	1,0	1,7	0,4	0,0	0,6
Lucyn	14 226	56,3	38,2	2,3	1,2	0,9	0,2	0,0	0,9
Prele	10 696	67,0	28,2	1,0	0,6	1,4	0,1	-	1,7
Rzeżyca	28 208	59,0	36,8	1,2	0,7	1,1	0,2	0,0	1,0
Ribiniszki	5 536	69,3	26,6	1,1	0,8	1,7	0,3	0,0	0,3
Rugoj	2 363	93,3	5,8	0,2	0,6	0,1	0,0	-	0,0
Warków	2 113	86,5	10,2	0,3	0,5	0,9	0,3	0,1	1,3
Marienhaus	5 665	78,1	17,9	0,8	1,1	0,4	0,1	0,1	1,5
Wilany	6 409	51,6	45,8	0,9	0,5	0,7	0,1	-	0,4
Rozenhof	3 353	25,3	54,9	13,8	1,6	2,4	0,4	0,1	1,5
Razem	304 032	46,0	38,9	4,9	1,3	6,8	0,6	0,0	1,4

Źródło: opracowanie własne.

Nie uzyskało go także wielu Polaków, którzy napłynęli tu po wojnie z sąsiedniej Litwy i Białorusi. Obywatelstwo mogli uzyskać jedynie obywatele międzywojennej Łotwy oraz ich potomkowie. Regulacje te zmusiły część napływowej ludności do opuszczenia Łotwy, wpływając jednocześnie na pogorszenie stosunków rosyjsko-łotewskich. Dopiero po pewnym czasie ustanowiono procedurę uzyskiwania łotewskiego obywatelstwa przez przedstawicieli ludności napływowej. Wymagano przede wszystkim znajomości języka i tradycji łotewskich. Pomimo tych obostrzeń, większość społeczności napływowej pozytywnie odniosła się do uzyskania przez Łotwę niepodległości. Dominowała nadzieja, że zerwanie więzów z ZSRR poprawi standard ich życia oraz przyniesie liberalizację stosunków społeczno-politycznych. Prołotewskie sympatie najsłabsze były w Łatgalii, która przeżywała kryzys gospodarczy związany z upadkiem ZSRR. Do dziś prosowiecka nostalgia jest tu najsilniejsza (Eberhardt 1998, 2012).

Z uwagi na panującą sytuację władze łotewskie starały się prowadzić zróżnicowaną politykę. Działo się to przede wszystkim z korzyścią dla ludności polskiej, która była postrzegana jako sojusznik w osłabianiu wpływów rosyjskich. Poparcie to zostało wykorzystane dla rozwoju polskiej kultury i edukacji. Sytuacja ta służy podtrzymywaniu tradycyjnie dobrych stosunków pomiędzy Polską i Łotwą. Nie zmieniło to jednak faktu, że Polacy przybyli na Łotwę w czasach sowieckich także nie uzyskali automatycznie łotewskiego obywatelstwa (Eberhardt 1997c, 2012, Kurczewski, Fuszera 2009).

Kulturowe zróżnicowanie regionu znajduje wyraz w wielu instytucjonalnych przedsięwzięciach. Istnieje wiele organizacji podtrzymujących tradycje regionalnej odrębności Łatgalii i Łatgalów w ramach społeczeństwa łotewskiego. Swą działalność rozwijają również organizacje wspierające społeczności mniejszościowe (przede wszystkim rosyjską, polską i białoruską). Rozwija się ich szkolnictwo. Aktywność tych instytucji przejawia się w organizowaniu różnych przedsięwzięć, mających na celu promowanie i wzmacnianie tradycji różnych grup etnicznych i narodowych. Liczne zabytki są świadectwem tradycji wielu narodów, grup etnicznych i religijnych. Wśród nich wyróżniają się obiekty sakralne wielu religii i wyznań (katolickie, luterańskie, prawosławne, starowierckie, judaistyczne), układy urbanistyczne sięgające czasów średniowiecza, gotyckie zamki oraz pałace i dwory dawnych majątków ziemskich. Istotne znaczenie ma na Łotwie kultywowanie kultury ludowej, w tym ochrona zabytków architektury wiejskiej. Ma to związek z chłopskim rodowodem nowoczesnego narodu łotewskiego (Kowalski, Solon 2008).

3.3. Region grodzieński

Obwód grodzieński jest najbardziej zróżnicowanym pod względem etnicznym regionem Białorusi. Tak jak w innych obwodach także w tym dominuje ludność białoruska, jednak znaczący odsetek stanowią tu również Polacy (ok. 1/5 ludności). Sytuacja ta jest rezultatem podziału polskiego obszaru etnicznego Wileńszczyzny w wyniku drugiej wojny światowej. Zachodnia część została przyłączona do Litwy i obecnie wchodzi w skład okręgu wileńskiego. Wschodnia część została przyłączona do Białorusi i w dużej części wchodzi obecnie w skład obwodu grodzieńskiego.

W dwóch rejonach administracyjnych Polacy przeważają nad innymi grupami narodowościowymi – w woronowskim stanowią 81%, w szczuczyńskim 46% ogółu mieszkańców. W dwóch sąsiednich rejonach także stanowią znaczący odsetek: w grodzieńskim 34%, w lidzkim 35%. W Grodnie, podobnie jak w litewskim Wilnie, Polacy obejmują jedynie ok. 20% ogółu ludności. Dominują Białorusini, dużo jest też Rosjan (tab. 4). W okresie międzywojennym Polacy stanowili 47% (1931 r.), drugą co do wielkości grupą byli Żydzi (42%). Podobnie jak na Litwie, polscy mieszkańcy miast (warstwy wyższe, inteligencja, robotnicy, rzemieślnicy) zostali przesiedleni do powojennej Polski. Żydzi zostali natomiast w większości wymordowani przez Niemców. Na miejsce tych dwóch grup napłynęli z okolicznych wsi Białorusini i Polacy, z głębi ZSRR przedstawiciele innych narodów, przede wszystkim Rosjanie (Eberhardt 1994, Kowalski 2002, *Population census 2009*).

Mniejszość rosyjska stanowi podobny odsetek jak w okręgu wileńskim na Litwie (tab. 1). I tak jak w tym regionie skoncentrowana jest przede wszystkim w miastach. Dotyczy to również przedstawicieli innych grup narodowościowych, którzy napłynęli na Grodzieńszczyznę w czasach ZSRR. Znaczenie kultury i języka rosyjskiego jest jednak na Grodzieńszczyźnie znacznie większe niż w okręgu wileńskim. Język rosyjski ma, obok białoruskiego, status języka urzędowego. W codziennych kontaktach posługuje się nim większość mieszkańców, choć region wyróżnia się największym na Białorusi odsetkiem osób deklarujących język białoruski jako ojczysty. Ten ostatni używany jest jedynie na obszarach wiejskich (i to nie zawsze) oraz w kręgach nielicznej opozycji. Większość mieszkańców ceni go znacznie niżej niż rosyjski, utożsamiając ze słabo wykształconymi (a więc takimi, którzy nie mieli okazji nauczyć się języka rosyjskiego) mieszkańcami wsi. Dotyczy to również miejscowych Polaków (Kowalski 2002, *Population census 2009*).

Autochtoniczny charakter ma także osadnictwo litewskie. Badania etnograficzne i językoznawcze wskazują, że cały obszar białorusko-litewskiego pogranicza od Grodna do Brasławia był w przeszłości zasiedlony przez ludność

litewską. Z biegiem czasu nastąpiła slawizacja tego obszaru. Częściowo poprzez językową asymilację ludności litewskiej, częściowo w wyniku napływu do tych rejonów Białorusinów i Polaków. Temu procesowi oparły się do dziś w zasadzie tylko dwie enklawy – większa w okolicach Gierwiat (rejon ostrowiecki), mniejsza w okolicach Pielesy (rejon woronowski). W obu funkcjonują litewskie szkoły średnie oraz organizacje kultuwujące litewskie tradycje.

Tabela 4. Ludność według narodowości w rejonach obwodu grodzieńskiego w 2009 r.

Rejon	Razem	Narodowość (%)					
		Białorusini	Polacy	Rosjanie	Ukraińcy	Litwini	Inni
Grodno	327 540	62,6	19,7	12,2	1,8	0,1	3,6
Brzostowski	18 017	70,0	21,7	5,8	1,2	0,1	1,2
Wółkowyski	75 329	63,4	25,0	8,7	1,6	0,0	1,3
Woronowski	30 477	13,0	80,8	3,0	0,6	1,6	1,0
Grodzieński	54 525	56,0	33,6	7,8	1,3	0,2	1,1
Diatłowicki	29 703	84,8	9,3	4,3	0,9	0,0	0,7
Zewiański	19 119	70,7	23,6	4,3	1,0	0,0	0,4
Iwski	28 891	79,6	15,4	2,4	0,3	0,1	2,2
Korolecki	24 130	94,8	1,6	2,6	0,5	0,0	0,5
Lidzki	135 096	51,4	35,3	9,4	1,7	0,2	2,0
Mostowski	33 883	74,7	18,7	5,1	0,9	0,1	0,5
Nowogródzki	49 107	89,3	4,2	4,5	0,9	0,0	1,1
Ostrowiecki	24 266	86,9	5,7	3,5	0,9	2,6	0,4
Oszmiański	32 411	89,7	5,9	3,0	0,4	0,2	0,8
Świsłocki	19 539	74,6	20,5	3,5	0,9	0,0	0,5
Słonimski	67 288	85,9	2,7	8,3	1,7	0,1	1,3
Smorgoński	55 296	87,4	2,0	6,5	1,4	0,2	2,5
Szczuczynski	47 764	45,0	46,4	6,4	1,3	0,0	0,9
Razem	1 072 381	66,7	21,5	8,2	1,4	0,2	2,0

Źródło: opracowanie własne.

Grupą od wieków zamieszkującą Grodzieńszczyznę są także Tatarzy. Podobnie jak na sąsiedniej Litwie zostali sprowadzeni w czasach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Obecnie jest to grupa nieliczna, choć o jej obecności wciąż świadczą działające w niektórych miejscowościach meczety (np. Iwie, Nowogródek, Mir, Łowczyce) i tatarskie cmentarze (mizary) (Kowalski 2002, 2008, Słania, Łyszczarz 2005).

Z uwagi na liczebność, szczególne miejsce w regionie zajmuje przede wszystkim mniejszość polska. Pomimo podobnego rodowodu i bezpośredniego sąsiedztwa funkcjonuje jednak w zupełnie innych warunkach politycznych niż Polacy na Litwie. Po drugiej wojnie światowej powrócono na Białorusi do carskiej polityki ignorowania narodowej odrębności tutejszych Polaków. Do końca lat 40. zlikwidowano wszystkie polskie szkoły. Nie wolno było działać żadnym instytucjom o polskim charakterze. Polityka ta utrzymała się do końca istnienia ZSRR. Polacy mieli ulec asymilacji w ramach białoruskiego społeczeństwa sowieckiego. Szczególnie dotkliwe skutki tej polityki można dostrzec w rejonie ostrowieckim. Według spisu z 1959 r. Polacy stanowili tam 65,5% ogółu mieszkańców. W kolejnym spisie, przeprowadzonym w 1970 r., już tylko 9,8%. Swoją oficjalny charakter narodowościowy zmieniło wiele dziesiątków miejscowości, wsi i miasteczek, choć wciąż zamieszkiwane były przez tych samych ludzi. Gwałtowność tej zmiany, wobec braku większych przemieszczeń ludności, wskazuje na czysto administracyjny zabieg. Liberalny spis z 1989 r. niespodziewanie podniósł udział Polaków na opisywanym obszarze (m.in. w rejonie ostrowieckim do 17%), ale rygorystyczny spis z 1999 r., przeprowadzony już w niepodległej Białorusi, ponownie powrócił do liczb z lat 70. XX w. (Kowalski 2001, 2002). Tendencja ta utrzymała się także w ostatnim spisie ludności (tab. 4).

Polski ruch narodowy startował pod koniec lat 80. XX w. praktycznie od zera. W odróżnieniu od sąsiedniej Litwy miejscowi Polacy nie posiadali nawet skromnej autonomii kulturowej. Nie działały polskie szkoły, organizacje ani prasa. Liberalna polityka rządów Gorbaczowa otwierała jednak nowe możliwości organizacyjne. Ostatni spis ludności przeprowadzony w czasach Pierestrojki sowieckiej wykazał wzrost udziału Polaków w wielu jednostkach administracyjnych. Działo się to w rok po utworzeniu Związku Polaków na Białorusi, co mogło mieć duży wpływ na odrodzenie polskości (Gawin 1993, Kowalski 2001, 2002, 2008).

W 1999 i 2009 r. zanotowano ponowny spadek udziału Polaków w wielu rejonach (tab. 4). Można by to wiązać z niechętnym stosunkiem nowych władz białoruskich do polskiej mniejszości, jak również z odzyskaniem przez Białoruś niepodległości i umocnieniem białoruskiej świadomości narodowej. Nie bez znaczenia wydaje się fakt, że tak jak przy narodzinach nowoczesnego białoruskiego

ruchu narodowego, również obecnie bardzo ważną rolę odgrywają w nim osoby wywodzące się ze środowisk katolickich (np. Stanisław Szuszkiewicz czy Zenon Paźniak). Kościół katolicki sprzyja tym tendencjom, wprowadzając w wielu parafiach język białoruski. Nie może pozostawać to bez wpływu na samoidentyfikację szerokich mas białoruskich katolików. Duże znaczenie w osłabianiu polskiej świadomości narodowej miała długoletnia sowietyzacja, zacieraająca różnice pomiędzy ludnością katolicką a prawosławną i kreująca model sowieckiego Białorusina. Na niektórych obszarach, gdzie opcja polska nie była nigdy silnie ugruntowana (Oszmiana, Ostrowiec), nawet liberalizacja okresu Pierestrojki tylko w niewielkim stopniu podniosła udział polskich deklaracji w czasie spisu. W zachodniej części obwodu białorutenizacja miejscowych katolików praktycznie nie występowała. Potwierdzają to spisy ludności oraz badania ankietowe (Kowalski 2001). Liczba ludności katolickiej była i jest zbieżna z liczebnością polskiej grupy narodowej. Rozwój białoruskiej świadomości narodowej wśród katolików był zatem zjawiskiem charakterystycznym jedynie dla północno-wschodnich rejonów obwodu oraz rejonów leżących jeszcze bardziej na wschodzie i północy (w obwodach mińskim i witebskim). Siła polskiej opcji narodowej na zachodzie Grodzieńszczyzny okazała się wystarczająca, by oprzeć się niekorzystnym dla niej tendencjom, wynikającym z przyłączenia do sowieckiej Białorusi.

Można przypuszczać, że już wcześniej polska świadomość narodowa była tu silniej ugruntowana. Wpływała na to zapewne bliskość tradycyjnego polskiego obszaru etnicznego i polskich organizmów państwowych (Królestwo Polskie), jak i obecność dużego ośrodka polskiej kultury, jakim było Grodno. W czasach sowieckich bliskość terytorium państwa polskiego również mogła wpływać na świadomość miejscowych Polaków. Pomimo dominacji języka białoruskiego, język polski ma wśród tutejszych katolików znacznie silniejszą pozycję niż na wschodzie regionu (Kowalski 2001). Te wszystkie uwarunkowania musiały powodować, że zmiany odsetka ludności polskiej były tu, w okresie ostatniego półwiecza, prawie niezauważalne, a demograficzna pozycja ludności polskiej nie uległa większym zmianom. Od 1959 r. zanotowano tylko niewielki spadek udziału Polaków w stosunku do ogółu ludności. Znaczące zmiany dotyczą przede wszystkim dużych ośrodków miejskich (Grodno, Lida). Na obszarach wiejskich sytuacja wydaje się być ustabilizowana.

Opisywane zróżnicowanie znajduje odzwierciedlenie w najnowszych zjawiskach. Nauka języka polskiego w szkołach (kilkaset placówek) rozwija się przede wszystkim w zachodnich rejonach Grodzieńszczyzny (Gawin 1993). Dwie w pełni polskie szkoły powstały w Grodnie i w Wołkowysku. Zróżnicowanie to znalazło swój oddźwięk również w czasie wyborów parlamentarnych w 1996 r. Związek Polaków na Białorusi oraz Białoruski Front Ludowy podzieliły się na

Grodzieńszczyźnie strefami wpływów. Polakom przypadła w udziale zachodnia, Białorusinom wschodnia część obwodu (Kowalski 2001, 2008).

Pomimo dużej liczebności, społeczność polska na Białorusi ma znacznie gorsze możliwości rozwoju społeczno-kulturalnego i działalności politycznej niż na Litwie czy Łotwie. Dzieje się tak dla tego, że miejscowi Polacy nie mogą korzystać ze swobód charakterystycznych dla państw liberalnej demokracji. Ich ruch kulturalno-oświatowy jest zaledwie tolerowany i wciąż napotyka wiele ograniczeń. Dotyczy to m.in. szkół polskich. Zezwolono na uruchomienie znacznie mniejszej ich liczby, niż wynika to z potrzeb ludności polskiej. Jest ich tyle co na Łotwie, choć liczba Polaków na Białorusi jest kilkukrotnie większa. Niechętny stosunek władz do polskiej mniejszości wykorzystywany jest również w białoruskiej walce politycznej. Część środowisk polskich stara się popierać reżim Łukaszenki, spodziewając się dzięki temu większych koncesji. Inne stawiają na współpracę z opozycją, licząc na poprawę pozycji Polaków z chwilą demokratyzacji kraju.

Popularne utożsamienie polskości z katolicyzmem nie jest w przypadku Białorusi w pełni uzasadnione, co zauważył już kilka lat temu A. Sadowski (1995). Obok przeważającej grupy katolików, deklarującej narodowość polską, oraz niewielkiej grupy Litwinów jest również spora grupa katolików narodowości białoruskiej, silnie zaangażowanych w białoruski ruch narodowy. Katolicy-Polacy dominują przede wszystkim na zachodzie, gdzie spotykane są nawet społeczności używające na co dzień języka polskiego (Sopoćkinie). Katolicy o białoruskiej orientacji narodowej koncentrują się przede wszystkim w północno-wschodniej części regionu oraz w dużych miastach. Pomędzy tymi dwiema grupami katolików znajduje się duża liczba środowisk niezdecydowanych pod względem narodowościowym, które w zależności od koniunktury deklarują raz polską, raz białorską narodowość, a nieprzymuszone do zdecydowanych deklaracji mówią najczęściej o swym mieszanym polsko-białorskim pochodzeniu. W zachodniej części regionu występuje również pewna grupa prawosławnych, deklarujących narodowość polską (Sadowski 1995, Kowalski 2001). Proporcje udziału tych wszystkich grup są trudne do ustalenia i jest to zadanie na przyszłość. Nie można również wykluczyć, że wraz z ewolucją sytuacji społeczno-politycznej na Białorusi i jej geopolitycznego położenia proporcje pomiędzy tymi grupami będą się zmieniać.

4. Podsumowanie

Rozwiązania terytorialne, wprowadzone w wyniku drugiej wojny światowej trwają już ponad 60 lat. Nic nie wskazuje na to, by w tej dziedzinie mogły nastąpić jakieś zasadnicze przekształcenia. Jedynym drażliwym problemem może

być zakres autonomii terytorialnej polskiej mniejszości. W poszczególnych krajach funkcjonują odrębne systemy polityczne. Ma to również poważny wpływ na sytuację mniejszości polskiej w nich zamieszkującej.

Po stronie litewskiej widać znaczne ożywienie polskiego ruchu narodowego. Pomimo pewnych drażliwych spraw, polskie organizacje i instytucje mają swobodę działalności i oddziaływania na miejscowe społeczeństwo polskie. Można również mówić o faktycznej polonizacji administracji dwóch samorządów rejonowych (wileńskiego i solecznickiego), w których ludność polska stanowi dominującą grupę. W wyborach do litewskiego sejmiku Wyborcza Akcja Polaków zdobywa zazwyczaj kilka procent głosów, co przekłada się zaledwie na kilka mandatów w parlamencie. Te niezbyt silne wpływy w połączeniu z postępującą lituanizacją Wilna nie mogą stwarzać istotnego niebezpieczeństwa dla integralności terytorialnej państwa litewskiego. Coraz bardziej zdają sobie sprawę z tego koła niechętnie polskiej mniejszości. Po wejściu Litwy i Polski do Unii Europejskiej i nasileniu tendencji do zacierania barier gospodarczych i administracyjnych pomiędzy państwami członkowskimi oraz w obliczu partnerskich stosunków pomiędzy Polską a Litwą, problemy mniejszości narodowych zostały sprowadzone na inny poziom dyskusji, co sprzyja kształtowaniu coraz bardziej harmonijnego współżycia Litwinów i litewskich Polaków. Można przypuszczać, że z biegiem czasu obecność mniejszości polskiej w litewskiej części Wileńszczyzny stanie się harmonijnym elementem życia społeczno-politycznego regionu.

Bardzo dobrze przedstawia się sytuacja niewielkiej – w porównaniu z Litwą czy Białorusią – społeczności polskiej na Łotwie. Podobnie jak na Litwie może ona korzystać z dobrodziejstw demokratycznego państwa prawa, nie spotyka się jednak – odwrotnie niż na Litwie – z wrogim nastawieniem wobec swej identyfikacji narodowej. Największe skupisko Polaków znajduje się na peryferiach kraju, i jest tam postrzegane przez Łotyszy jako przeciwwaga dla wpływów rosyjskich.

Zupełnie inaczej przedstawia się problem polski w białoruskiej części Wileńszczyzny. Jeżeli Białoruś nadal będzie pozostawać poza strefą integracji europejskiej oraz nie będzie funkcjonowała jako konstytucyjne państwo prawa, białoruscy Polacy oraz ich rzecznicy będą mieli poczucie dziejącej się krzywdy, a kwestia polska będzie wykorzystywana do bieżących rozgrywek politycznych. Wejście Białorusi do rodziny europejskiej otworzy drogę nowym procesom. Przy zacierających się granicach administracyjnych może wzrosnąć jej związek z litewską częścią Wileńszczyzny, a Wilno ponownie może stać się centrum regionalnym dla zachodnich regionów Białorusi, tak jak to było za Rosji carskiej, w okresie międzywojennym, czy też w czasach ZSRR. Przywrócenie jedności Wileńszczyzny wzmocni jej rolę jako wielokulturowego regionu, będącego dziedzictwem odrębności cywilizacyjno-kulturowej WKL. Wzmocni

również rolę czynnika polskiego na pozbawionym barier administracyjnych pograniczu, gdyż obie części podzielonej Wileńszczyzny zamieszkuje łącznie ponad 500 tys. Polaków (zob. tab. 1). Z pewnością jednak, z uwagi na powojenną emigrację elit polskich, nie będą oni mieć takiego znaczenia co przed 1945 r. I choć nowa sytuacja będzie z pewnością wywoływać obawy strony litewskiej lub białoruskiej, to odtworzenie Litwy Środkowej nie będzie już możliwe. Nie jest również wykluczone, że problemy wynikające z tradycyjnych ideologii nacjonalistycznych tej części Europy wyparte zostaną przez zupełnie inne wyzwania, przed którymi stanie zjednoczona Europa.

Nawiązując do modelu zaprezentowanego przez J.W. Gerry'ego (1997), w badanych regionach dostrzec można zarówno modele asymilacji i integracji, które można by umownie nazwać „konstruktywnymi”, jak i modele separacji i marginalizacji, które można by określić mianem „destruktywnych”. Pierwsze są przejawem integracji społeczności regionalnej oraz służą unormowaniu stosunków pomiędzy sąsiadującymi państwami. Drugie świadczą o trwającej dezintegracji i sprzyjają narastaniu konfliktów pomiędzy sąsiadami. Asymilacja charakterystyczna jest dla dużej części ludności polskiej zamieszkującej region grodzieński. Dotyczy to również dużej części polsko- i rosyjskojęzycznych mieszkańców Litwy. Integracja dominuje u łotewskich Polaków oraz u białoruskich Rosjan. Inaczej jest z dużą częścią Polaków na Litwie czy też Rosjan na Łotwie. U części litewskich Polaków można było dostrzec tendencje separatystyczne (autonomistyczne). Podobnie można powiedzieć o Rosjanach na Łotwie. W przypadku Rosjan zarówno na Litwie, jak i Łotwie można także zauważyć zjawisko marginalizacji, związane z trudnością w uzyskaniu obywatelstwa (Łotwa) i/lub z brakiem udziału w życiu publicznym (Łotwa, Litwa).

Można zauważyć również pewne nawiązania do innych modeli. Model alternacji charakterystyczny jest np. dla mieszkającej w regionie grodzieńskim społeczności polskiej. U znacznej części jej reprezentantów wykształciła się podwójna świadomość, polsko-białoruskiego katolika lub białoruskiego Polaka. W podobnym kierunku rozwija się niewątpliwie tożsamość Polaków zamieszkujących region Dyneburga na Łotwie (łotewski Polak). Elementy kulturowej fuzji także można znaleźć w tych przykładach. Białoruski Polak czy też łotewski Polak są niewątpliwie nową jakością kulturową. Na tej samej zasadzie dostrzec można model liniowo-dwubiegunowy. Dominuje on przede wszystkim w społecznościach ulegających stopniowej asymilacji, czego najbardziej wyrazistym przykładem są niewątpliwie Polacy na Białorusi (przede wszystkim we wschodniej części obwodu grodzieńskiego).

Badania wykazały obraz bardzo zróżnicowany i niejednoznaczny. Dostrzec można zarówno pozytywne, jak i negatywne elementy związane z istnieniem regionów zróżnicowanych pod względem etnicznym. Utrzymujące się napięcia

mogą jednak wskazywać, że budowa jednego społeczeństwa europejskiego może okazać się zamierzeniem niezwykle trudnym do zrealizowania. Nie tylko z uwagi na regiony zróżnicowane pod względem etnicznym, ale przede wszystkim ze względu na wciąż dużą popularność ideologii narodowych, wzmacniających tendencje separatystyczne, oraz brak akceptacji dla odrębności mniejszościowych grup etnicznych (ksenofobia, polityka asymilacji).

Literatura

- Albin J., 1993, *Polski ruch narodowy na Łotwie w latach 1919–1940*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Atlas narodov mira*, 1964, GUGiK, Moskwa.
- Arroyabe E., 1999, *Europe as a mosaic of identities: some reflections*, [w:] Turton D., González J. (red.), *Cultural identities and ethnic minorities in Europe*, University of Deusto Press, Bilbao, s. 23–34.
- Berry J.W., 1997, *Immigration, acculturation and adaptation*, „Applied Psychology: An International Review”, 46 (1), s. 5–68.
- Bieńkowska-Ptasznik M., 2010, *Od wielokulturowości do postkolonializmu – czy etniczność ma płęć*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, 16, s. 41–61.
- Billing M., 1995, *Banal nationalism*, Sage Publishers, London.
- Brook K.A., Kull L., Levin A.J., 2013, *The genetic signatures of East European Karaites*: <http://www.khazaria.com/genetics/karaites.html>.
- Čekmonas V., Grumadienė L., 1993, *Kalbų paplitimas Rytu Lietuvoje*, [w:] Garšva K., Grumadienė L. (red.), *Lietuvos rytai*, Valstybinis leidybos fondas, Vilnius, s. 132–136.
- Eberhardt P., 1994, *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Editions Spotkania, Warszawa.
- Eberhardt P., 1995, *Struktura narodowościowa Polski północno-wschodniej w latach trzydziestych XX w.*, [w:] Giżejewska M., Strzembosz T. (red.), *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939–1941*, ISP PAN, Warszawa, s. 44–56.
- Eberhardt P., 1997a, *Problematyka narodowościowa Wileńszczyzny*, „Czasopismo Geograficzne”, 68 (1), s. 39–69.
- Eberhardt P., 1997b, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Przegląd Wschodni, Warszawa.
- Eberhardt P., 1997c, *Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej na Łotwie*, „Czasopismo Geograficzne”, 68 (3/4), s. 287–310.
- Eberhardt P., 1998, *Problematyka narodowościowa Łotwy*, Zeszyty IGiPZ PAN, nr 54, Warszawa.
- Eberhardt P., 2004, *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

- Eberhardt P., 2012, *Przemiany narodowościowe w Łatgalii*, „Sprawy Narodowościowe, Seria Nowa”, 40, s. 63–86.
- Gaučas P. (red.), 2001, *Lietuvos istorijos atlasas*, Vaga, Vilnius.
- Gawin T., 1993, *Ojcowizna*, Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie, Grodno–Lublin.
- Gellner E., 1991, *Narody i nacjonalizm*, PIW, Warszawa.
- Gloger Z., 1903, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków.
- Konopacki A., 2010, *Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XIX wieku*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Kowalski M., 1997a, *Ethnic character of the North-Eastern borderland of Lithuania*, [w:] Jakubowski M. (red.), *The Polish-Lithuanian border region. Research problems and scientific co-operation*, Geopolitical Studies, 2, Warsaw, IG PAN, s. 115–131.
- Kowalski M., 1997b, *Problemy miasta Wisaginia (Visaginas) na Litwie jako przykład skutków migracji transgranicznych*, [w:] *Spoleczne koszty migracji transgranicznych*, Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego, 12, Filia UMCS, Rzeszów, s. 387–400.
- Kowalski M., 1997c, *Geografia wyborcza Wileńszczyzny*, „Najwyższy Czas”, 16, s. 366.
- Kowalski M., 1999, *Kulturowe uwarunkowania stosunków polsko-litewsko-białoruskich*, [w:] Kitowski J. (red.), *Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej*, Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego, 18, Filia UMCS, Rzeszów, s. 77–88.
- Kowalski M., 2000, *Spatial differentiation of electoral behaviour in Poland and Lithuania*, [w:] Kitowski J. (red.), *Eastern borders of European integration processes*, Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego, 19, Filia UMCS, Rzeszów, s. 735–754.
- Kowalski M., 2001, *Poles in land of Grodno*, [w:] Kitowski J. (red.), *Spatial dimension of socio-economic transformation processes in Central and Eastern Europe on the turn of the 20th century*, Rozprawy i Monografie wydziału Ekonomicznego Filii UMCS w Rzeszowie, 2, Rzeszów–Polańczyk, s. 37–50.
- Kowalski M., 2002, *Mniejszość polska na Grodzieńszczyźnie, mniejszość białoruska na Białostocczyźnie*, [w:] Sadowska-Snarska C. (red.), *Problemy rozwoju przygranicznych regionów wschodniej Polski*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok, s. 89–104.
- Kowalski M., 2003, *Referendum na Litwie*, „Najwyższy Czas”, 21, s. 679.
- Kowalski M., 2008, *Wileńszczyzna jako problem geopolityczny w XX wieku*, [w:] Eberhardt P. (red.), *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, Prace Geograficzne, nr 218, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 267–296.
- Kowalski M., 2010a, *Wileńszczyzna – region pogranicza litewsko-białorusko-polskiego*, [w:] Szerłaż A. (red.), *Wileńszczyzna małą ojczyzną*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław, s. 65–89.
- Kowalski M., 2010b, *The territorial administration reform and the Polish question in Lithuania*, [w:] Kitowski J. (red.), *20 years of socio-economic transformations in countries of Central and Eastern Europe – an attempt of accounts*, Geopolitical Studies, nr 16, IGiPZ PAN, Warsaw, s. 213–221.

- Kowalski M., Solon J., 2008, *Ethnical diversity and regional development of eastern borderland regions in Poland, Lithuania and Latvia*, [w:] *Territorial dilemmas of socio-economic development in Europe*, Europa XXI, nr 18, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 79–98.
- Kozakiewicz J., Kowalski M., Świątek D., 2010, *Raport o szkolnictwie polskiej mniejszości narodowej na Litwie*, Studium Europy Wschodniej UW, Warszawa.
- Krawcewicz A., 2003, *Powstanie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok.
- Kurczewski J., Fuszera M. (red.), 2009, *Polacy nad Dźwiną*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- LaFromboise T., Coleman H.L.K., Gerton J., 1993, *Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory*, „Psychological Bulletin”, 114, s. 395–412.
- Lisek J., 2005, *Jung Wilne: żydowska grupa artystyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Łowmiański H., 1931–1932, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1–2, Wilno.
- Manteuffel G., 1879, *Inflanty Polskie: poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmioletnią przeszłość całych Inflant*, Księgarnia J.K. Żupańskiego, Poznań.
- Manteuffel G., 2007, *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich jako i polskich) Estonii z Ozylią, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej*, Universitas, Kraków.
- Myknyś R., 1999, *Wilno – miasto wielonarodowe i punkt zapalny w stosunkach polsko-litewskich*, [w:] Traba R. (red.), *Tematy polsko-litewskie. Historia – Literatura – Edukacja*, Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn, s. 84–104.
- Nacyonalny atlas Belarusi*, 2002, Komitet na Zamel’nych Resursah, Geodezji i Kartografii pry Savece Ministra Republiki Belarus’, Minsk.
- Nasielenie grodnienskoj oblasti*, 2000, Itogi pierepisa nasielenia Republiki Bielarus’ 1999 goda, Statisticheskij sbornik, Grodnienskoje Oblastnoje Uprawlenie Statistiki, Grodno.
- Nawicki U.I. (red.), 1998, *Kanfesii na Bielarusi*, Ekaperspektywa, Minsk.
- Nowak I., Żebrowska K., Kubisiak M. (red.), 1998, *Litwa. Reforma administracyjna*, Parłamenty Europy Środkowej i Wschodniej, 22 (151), Dodatek dwutygodniowy do Kroniki Sejmowej, III kadencja, 12 października 1998 r., Biuro Informacyjne Kancelarii Sejmu, Warszawa:
<http://kronika.sejm.gov.pl/miedzynarodowa.3/km22.htm>.
- Pełczyński G., 1995, *Najmniejsza mniejszość: rzecz o Karaimach polskich*, Wydawnictwo Stanisław Kryciński, Towarzystwo Karpackie, Warszawa.
- Phinney J.S., Devich-Navarro M., 1997, *Variations in bicultural identification among African American and Mexican American adolescents*, „Journal of Research on Adolescence”, 7 (1), s. 3–32.
- Population census – 2009*, National Statistical Committee of the Republic of Belarus:
<http://belstat.gov.by/homep/ru/perepic/2009/itogi1.php>.
- Population census – 2000*, Central Statistical Bureau of Latvia – Latvijas statistika,
<http://www.csb.gov.lv/en/dati/statistics-database-30501.html>.

- Population census – 2011*, Central Statistical Bureau of Latvia – Latvijas statistika, <http://www.csb.gov.lv/en/dati/statistics-database-30501.html>.
- Results of national census – 2001*, Lithuanian Department of Statistics, Vilnius, <http://web.stat.gov.lt/en/>.
- Results of national census – 2011*, Lithuanian Department of Statistics, Vilnius, <http://web.stat.gov.lt/en/>.
- Rykała A., 2011, *Mniejszości religijne w Polsce – geneza, struktury przestrzenne, tło etniczne*, Wydawnictwo UE, Łódź.
- Sadowski A., 1995, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Trans Humana, Białystok.
- Sand S., 2011, *Kiedy i jak wynaleziono naród żydowski*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Shiryaev E.E., 1991, *Rus' Bjelaja, Rus' Chjernaja i Litva v kartach*, Nauka i Technika, Minsk.
- Skowrońska M., 2011, *O trudnych spotkaniach wielokulturowości i kategorii gender/queer*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, 18, s. 45–66.
- Ślania B., Łyszczarz M., 2005, *Tatarzy zachodniej Białorusi*, Portal Arabia.pl: http://www.arabia.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=280295&Itemid=2.
- Stanowiska wicemarszałka Sejmu i ministra energetyki dla AWPL*, 2012, „Rzeczpospolita” z 19.11: <http://www.rp.pl/artukul/953320.html>.
- Turska H., 1982, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, [w:] Rieger J., Werenicz W. (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1, PAN–Ossolinium, Wrocław.
- Tyszkiewicz J., 2002, *Z dziejów Tatarów polskich: 1794–1944*, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusk, Pułtusk.
- Valk A., 2002, *Questions to answer thinking about relations between ethnic or national and European identity*, [w:] *Euro Conference: „Political Priorities between East and West: Europe’s rediscovered wealth. What the accession-candidates in Eastern and Central Europe have to offer”*, March 18th–19th, 2002, Institut für den Donauraum und Mitteleuropa, Vienna: <http://www.lc.ee./foorum/lc/eurodebatt/aunevalk.html>.
- Waldenberg M., 1992, *Kwestie narodowe w Europie środkowo-wschodniej*, PWN, Warszawa.
- Walewander E. (red.), 1993, *Polacy na Łotwie*, Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, Lublin.
- Wizner H., 1999, *Cezury i lata. O stosunkach polsko-litewskich raz jeszcze*, [w:] Traba R. (red.), *Tematy polsko-litewskie. Historia – Literatura – Edukacja*, Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn, s. 27–53.
- Zajas K., 2008, *Nieobecna kultura. Przypadek Inflant Polskich*, Universitas, Kraków.
- Zinkjavichius Z., 1996, *Vostochnaja Litva v proshlom i nastojashchjem*, Mosklo Ir enciklopediju leidykla, Vilnius.

The Polish population in multi-ethnic regions of Lithuania, Latvia and Belarus

Summary

The aim of the paper was to compare the situation of the Polish minority in the three bordering countries: Lithuania, Latvia and Belarus. Despite similar historical circumstances contemporary groups of Polish minority in the lands of former Grand Duchy of Lithuania and Polish Livonia living in the different socio-economic and political conditioning. This situation affecting their relations with other ethnic groups and state authorities.

All of the researched areas – Vilnius region in Lithuania, Latgale region in Latvia, Hrodna region in Belarus – are multicultural. In all, owing to special circumstances of Eastern Slavic-Baltic ethnic borderland, a compact Polish ethnic area was formed. Despite the deportation and postwar emigration of Poles and despite that areas inhabited by them belong to three different states, the Polish population still represents a significant proportion of the population, affecting the local socio-cultural and political life.

The analysis of census data and maps indicates the progressive decrease of the Polish population and retreat of Polish ethnic area. However, recent censuses show the vary – depending on the region – processes. In Lithuania the stabilization of the ethnical structure of the population is observed. Despite the hostile attitude of Lithuanian nationalists and state authorities that often remain under their influence, Polish population takes advantage of the civil rule of law to consolidate its assets.

In Belarus further melting of Polish ethnic area is observed, associated with a decrease in the number of Poles, both in absolute and relative terms. This can be combined with both the difficult situation of the Polish population in the Soviet period (no schools and other Polish institutions), and the current socio-political situation in Belarus. Under Lukashenka's dictatorial rule the Polish minority action is merely tolerated. Government support the policy of the tsarist and Soviet authorities, under which local Poles were considered as regional (Catholic) branch of the Belarusian people.

Paradoxically, the relatively best situation concern the Polish population in Latvia, where Polish community is the least numerous, both in absolute and relative terms. The clear revival of Polish socio-cultural, and even increasing participation of Poles in some areas, can be observed. The Latvian authorities are positively oriented to the Polish socio-cultural initiatives, seeing the Polish movement as a counterweight to the demographic dominance of East Slavic population (Russians, Belarusians, and Ukrainians) in the south-eastern part of the country.

Key words: Vilnius region, Latgale region, Hrodna region, Polish minority, multiethnic regions, ethnic relations.

Mariusz Kowalski, dr
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, 00-818 Warszawa,
ul. Twarda 51/55